

EL DESCONEGUT PATRIMONI INDUSTRIAL DE L'ALBERA

Jaume Perarnau i Llorens
Doctor en Història de la Tècnica
Cap de l'Àrea de Conservació del
Museu de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya

Introducció

L'home, generalment, ha tendit a conservar i valoritzar totes les coses "*antigues*", fet que no ha succeït amb aquelles altres coses anomenades "*velles*". Entre aquestes s'hi inclouen i consideren tots aquells elements més recents del nostre Patrimoni, l'anomenat Patrimoni Industrial.

André Malraux considerava les fàbriques com les catedrals de l'edat contemporània la qual cosa no deixa de ser ben manifest. El cert és, però, que tres filades de carreus d'una antiga església romànica completament esfondrada, reben la categoria d'*antiga*, mentre que una fàbrica tèxtil de primers de segle o una màquina actualment en desús reben, contràriament, la categoria de *vell*.

Perquè aquesta diferència de tractament i consideració quan aquests elements poden arribar a tenir, com a mínim, el mateix nivell d'interès històric, tècnic, artístic, patrimonial, etc, amb l'afegit de ser els elements patrimonials més propers en el temps i en les formes al nostre sistema de vida ? Perquè oblidar-nos dels elements materials més immediats i propers a la nostra època ? La resposta, ben segur, cal cercar-la en els diferents conceptes que existeixen entre l'anomenat patrimoni *industrial* i el patrimoni *clàssic*.

1 – Que entenem per Patrimoni Industrial ?

El patrimoni industrial agrupa tots els estudis i elements mobles i immobles relacionats amb els processos d'explotació i fabricació industrials, inclosos tots els seus aspectes i continguts: màquines, edificis, tecnologies, processos productius, utilitatges, sistemes energètics, sistemes de transport, llocs d'emmagatzematges, cases dels amos, habitatges obrers, espais socials, arxius industrials, documents gràfics, etc.

És una definició problemàtica en quant a l'àmbit cronològic i a l'àmbit temàtic. Fixeu-vos que hi ha definicions que concentren el P.I. en els processos de revolució industrial (incloses algunes definicions que l'assenyalen dins d'una relació econòmica capitalista) que deixaria fora els processos i activitats pre.industrials.

Conservar aquest patrimoni no vol pas dir donar-li una idea de conservació passiva antiga i obsoleta, vol dir poder disposar d'aquells elements que ens facilitin conèixer, entendre i comprendre aquells modes de producció i de vida avui ja pràcticament desapareguts. Amb l'evolució ràpida que en els últims temps el concepte de Patrimoni ha tingut, s'arriba a la idea de patrimoni cultural com a patrimoni global, fonamentant-se en el concepte, fins aleshores no utilitzat, d'interdisciplinarietat.

El concepte de patrimoni fins fa molts pocs anys, es referia a la idea exclusiva de disfrutar visualment. Aquesta era una idea de patrimoni estàtic i contemplatiu. D'aquesta mateixa manera de contemplació, sorgeix la idea o sentiment de que allò que estem veient i disfrutant forma part del "meu" patrimoni (una propietat particular de l'esperit que no és altra cosa que el sentiment de pertànyer a una societat, a una col·lectivitat). Per tant la agressió a aquest patrimoni és una agressió al meu, al nostre patrimoni. D'aquí sorgeix la idea de defensa i protecció social del "nostre" patrimoni.

Aquesta reclamació de protecció i estudi dels diferents qualificatius que poden afegir-se a "patrimoni" (natural, arqueològic, documental, etc.) no són nous i tenen els seus orígens molts anys enrera. La "exigència" moral de conservar públicament això que és nostre es manifesta a partir de mitjans de segle XVIII y comença per les obres d'art. Malgrat existir col·leccions particulars d'obres d'art amb anterioritat, o bé exemplars biblioteques públiques, la data de 1753 amb la creació del Museu Britànic ha de ser tinguda en compte com a punt de sortida d'aquesta implicació de la societat en l'estudi i conservació del seu propi patrimoni.

Si bé inicialment el concepte de "patrimoni" a conservar es limitava a les obres d'art, progressivament es va eixamplar a diferents i variats camps de conservació: apareixen els museus monogràfics (militars, agrícoles, de carruatges, etc.) i s'amplia, ja a finals del segle XIX, a la demanda d'estudi i conservació "in situ" de cert tipus de patrimoni: jardins botànics, parcs naturals, plans especials de protecció arqueològica, etc.

Aquesta ràpida i simplificada exposició anterior de l'evolució conservacionista del patrimoni arriba a un punt d'inflexió a partir de mitjans de segle XX. Aquest punt d'inflexió ve motivat per dues circumstàncies que anteriorment no s'havien produït: 1r La demanda de protecció dels elements que no tenen pràcticament cap atractiu d'antiguitat, de bellesa o atractiu estètic, de valor econòmic per la seva mateixa antiguitat, ni d'autoria. Estem davant el que ve a nomenar-se cultura material, d'una època i una comunitat determinada.

2n Aquesta demanda es realitza indiferentment en elements mobles (objectes) o immobles (edificis on s'hi ubiquen els objectes o individualment, per si mateixos). A més a més, per primer cop, no es fa distinció del suport o format en que es presenten: fotografia, cine, cartografia, planimetria, documentació escrita i comercial, bibliografia, publicitat, història oral, etc.

Acabem d'arribar al Patrimoni de l'època industrial.

2 – El patrimoni industrial europeu i espanyol fins a la dècada de 1980.

Tal i com ja s'ha esmentat, estudiat i recordat en la major part de tractats i treballs relacionats amb el patrimoni industrial, la base i fonament del punt de partida d'aquesta nova disciplina científica i acadèmica cal buscarla en els canvis que afecten al món del treball d'una forma ràpida i brusca a partir de la finalització de la II Guerra Mundial. En pocs anys la tecnologia passa a quedar obsoleta en un espai de temps relativament curt, desapareixen les antigues tecnologies, les eines i utilitatges tradicionals, les formes de treball i, també, els edificis arquitectònics industrials que donaven aixopluc a aquests diferents processos productius d'aquesta societat contemporània.

Si aquest és el fonament i punt de sortida, els detonants, tal i com es coincideix en

determinar arreu del continent europeu, són els moviments populars de defensa de la Euston Station, a Londres i del mercat de Les Halles, a Paris. A partir de la dècada de 1960, comença, doncs, a despertar-se un sentiment d'especial interès i motivació en la protecció de tots aquells testimonis materials de la societat contemporània. Per primer cop una societat adquireix sensibilitat i interès pel patrimoni de la seva pròpia època i no solament pel patrimoni d'èpoques anteriors.

Aquest primer moment del patrimoni industrial europeu no té, en principi, cap altra finalitat que la de les mobilitzacions de la societat per a salvar aquest patrimoni contemporani que havia començat a eliminar-se de forma sistemàtica, continuada, especulativa i irreflexiva. Arribats a aquest punt cal fer un parèntesi per a precisar que és a partir dels anys 1960 quant neix aquest interès pel patrimoni industrial referit al patrimoni industrial immoble. Amb molta més anterioritat s'havien creat importants museus i col·leccions destinades a recollir els objectes mobles que tinguessin relació amb el canvi científic i tècnic que es comença a finals del segle XVIII (Conservatoire des Arts et Métiers - Paris 1794-, Deustches Museum - Munich 1906, etc.-)

Que passa a l'Estat Espanyol des de la creació d'aquests primers museus industrials fins a la definició acadèmica que fa el 1964 Kenneth Hudson de la arqueologia industrial i la seva repercussió en els anys posteriors ? La resposta, malgrat petits matisos puntuals que es poden considerar excepcionalitats, pot ésser molt simple: res. Solament caldria assenyalar la creació en els primers anys del segle XX a Barcelona del museu "Mentora Alsina", la primera col·lecció d'objectes científics i tècnics d'aquella època, intentant imitar el que s'estava començant a altres parts del continent; el treball del professor de la Universitat de Barcelona, Fèlix Cardellach, descobert i estudiat per Immaculada Aguilar, qui ja el 1907 dona assignatures i realitza diferents publicacions relacionades amb la arquitectura industrial o bé el decret de la Generalitat Republicana, el 1938, ordenant la creació d'un Museu de la Indústria que, por les circumstàncies bèl·liques i polítiques del moment no es podrà portar a terme. Des d'aquí i fins ben entrada la dècada de 1980, alguna que altre gota d'aigua al desert i l'inici d'un degoteig constant de pèrdues patrimonials que semblarà no tenir final: (Estació Central de València, mercat de Olavide, pont de Molins de Rei, etc.) Mentre tant a Europa, els treballs de Hudson, Buchanan, Dumas, Cossons, Bergeron, Negri, etc. van consolidant-se i difonent-se.

Existeix, doncs, un evident i gran desfasament en l'àmbit del patrimoni industrial i, consegüentment, un evident i gran desfasament en matèria cultural.

3 –Perquè el patrimoni industrial no mereix la consideració del públic ni de les autoritats ?

Que tant les autoritats escollides com els anomenats *agents econòmics i socials* d'una ciutat, d'una comarca o de tot el país no tenen cap interès principal per al Patrimoni, antic o modern, és un fet evident. I molt més clar en el cas del Patrimoni Industrial.

Mentre els dirigents poden arribar a entendre, molt de mala manera, que és prou interessant poder destinar recursos financers a estudiar i reproduir les formes de vida medievals, els sons d'un percussor de sílex prehistòric o els sistemes i tècniques de treball dels constructors de catedrals, es fa molt costa amunt per a aquesta "èlit d'escollits", i encara més a la majoria de la població, poder fer-los interessar per la necessitat de saber reaccionar a temps davant la desaparició de les últimes maneres de treball menestral o de les formes tècniques de la primera societat industrial.

Aquesta diferència de tractament és deguda a la confluència de diferents factors. Un primer al propi concepte de que el més proper en el temps a nosaltres, allò que hem vist i utilitzat, una vegada no ens dona el servei o la utilitat inicial, esdevé un *trasto vell*, un objecte inútil. Per contra, a mesura que la distància temporal entre l'objecte i/o l'edifici i l'usuari és més gran, aquell objecte assoleix la categoria d'antic i passa a ser objecte de desig d'historiadors, antiquaris, col·leccionistes. Així, s'ha de tenir present que, per primera vegada una part d'una generació es proposa conservar uns bens de la seva pròpia generació.

En segon lloc els edificis industrials, amb l'interès històric, artístic o patrimonial intrínsec que puguin tenir, han estat llocs de producció de beneficis econòmics, llocs de producció de plus-vàlua. Quan aquesta rendibilitat econòmica desapareix, l'edifici industrial és converteix en una estructura obsoleta que cal substituir. D'aquesta forma hom pot entendre perquè la pràctica totalitat dels elements patrimonials que es conserven anteriors a la revolució industrial són majoritàriament esglésies, castells o palaus. Aquestes construccions tenien una finalitat espiritual, defensiva o residencial, per tant, allunyades de l'obtenció de beneficis immediats.

Una altra característica a tenir present és el fet que els elements del patrimoni industrial immoble es situen, majoritàriament, en el centre de les ciutats o en aquelles zones que, si bé en el moment de la seva edificació estaven situades als afores de les antigues ciutats,

actualment ocupen les zones de desenvolupament i creixement urbanístic més interessants. L'especulació, la demanda de sòl urbanitzable que constantment reclama el sector de la construcció en nom de no se sap ben bé què i la participació de tots plegats en aquesta societat fonamentada en el liberalisme econòmic més extrem i insensat determinen que el Patrimoni Industrial no pugui conservar-se per si mateix, sol, aïllat, sense cap altra finalitat que el de ser observat i preservat com un element principal de la nostra història més recent, de la mateixa manera que ho pot ser un dolmen, un jaciment arqueològic, una capella romànica o una decoració arquitectònica modernista.

Finalment cal considerar que ens els últims 40 anys s'han produït una gran quantitat de canvis, molts més numèricament que en tota la resta de la història de la humanitat, i que aquests canvis es produeixen en uns intervals de temps cada vegada més curts. Amb la mateixa rapidesa que es produeixen els canvis, un objecte passa de ser útil a inútil i, conseqüentment, també hauria d'escurçar-se el temps necessari perquè un bé moble o immoble passi de la categoria de "vell!" a "antic"

4 – El patrimoni pre-industrial de l'Albera

4.1 Què entenem per patrimoni pre-industrial?

Aquesta tipologia de patrimoni inclou tot el patrimoni (moble i immoble) immediatament anterior a la revolució industrial. Aquest és, específicament, el patrimoni de les indústries tradicionals.

Quant parlem de patrimoni industrial cal considerar dues explicacions prèvies: la primera és que cal diferenciar sempre revolució industrial del concepte d'industrialització. La revolució industrial és la imposició d'uns canvis en un temps relativament curt de formes i modes de producció. (acumulació i concentració). La industrialització, en canvi, és un procés continuat que arrenca de tradicions industrials i tècniques. D'altra banda quant diem patrimoni industrial, tot i que la majoria de vegades ens referim al patrimoni immoble, cal no oblidar que també el conformen tots els àmbits del patrimoni moble (objectes, màquines, publicitat, imatges, etc.)

2 - Característiques diferencials del patrimoni pre-industrial respecte al patrimoni industrial estricte.

- En els treballs que donen pas al patrimoni pre-industrial molts processos es fan a les cases i, per tant, no hi ha edificis específics (fàbriques) destinats a aquests processos (filatura de llana, paraires, etc)

- Les tipologies arquitectòniques són molt tradicionals i segueixen les construccions pròpies del país, amb pedra i teula.

- Aquestes construccions són molt senzilles

- Les construccions i les estructures són sovint efímeres (forns, carboneres, etc.)

- L'emplaçament és majoritàriament rural. No l'afecten polítiques urbanístiques ni especulatives. Com a conseqüència d'això, també és un patrimoni menys conegut, de major dificultat d'accés i, per tant, amb menys campanyes reivindicatives de protecció i rehabilitació.

- Generalment es desconeix l'autor de la construcció

- No sol haver-hi documentació escrita relativa a les formes de construcció i als processos tècnics (continuitat de coneixements tradicionals). Malgrat tot, i a diferència del que es creu, si que hi han importants processos i coneixements tècnics, més per experiència que per investigació.

- La producció es destina al consum i no a la venda. És una societat fonamentalment estàtica.

- Predomini massiu del món rural. Població majoritària d'àmbit rural.

-Tècniques manuals i baixa productivitat. Activitats bàsicament transformadores

3 – Les indústries tradicionals en decadència a partir del segle XVIII

- El tèxtil de la seda. Estancat a partir de meitats del segle XVIII, es manté relativament a Reus i a Manresa.

- El tèxtil de llana. Gairebé present, fins aleshores, a tots els pobles de Catalunya. Cal considerar que en iniciar-se el segle XVIII, solament a Barcelona ciutat hi havien més de 700 mestres paraires i que ja el 1721 solament en quedaven 40 Un dels motius d'aquesta desaparició a la gran ciutat serà la situació dels llocs de producció fora dels nuclis urbans per evitar la rigidesa dels gremis i impostos municipals nous. Això fa aparèixer el sistema de treball a domicili en el món rural i la implantació d'una indústria tèxtil en creixement a pobles petits de l'interior de Catalunya amb tradició artesanal tèxtil (Moià, Berga, St.Llorenç de Morunys, Olot, etc)

4 – Les indústries tradicionals en alça

- La manufactura paperera. Paral·lela a la tèxtil per utilització de draps i mètodes en els primers passos de la producció molt semblants als batans. Destaquen la conca de l'Anoia (Capellades, Pobla de Claramunt, etc) i la conca del Francolí (La Riba)

- La indústria del ferro i les fargues. Hi ha una aplicació massiva del sistema de la farga catalana conegut des de finals de l'Edat Mitjà. (Reducció del mineral a material mal·leable i dúctil –masser- a través de la utilització de carbó vegetal. Localitzades a tot el Pirineu i pre-pirineu.

- La construcció naval. Hi ha una transformació ràpida de tota la flota catalana per tal de poder participar en el comerç d'Amèrica a partir de 1740. 5 grans drassanes construeixen el 93 % de tots els vaixells: Arenys, Barcelona, Mataró, Canet i Sitges, fet que proporciona molta activitat tradicional indirecta (fusta dels boscos, raiers, corders de cànem, construcció de veles, àncores, claus, etc.

- La destil·lació d'aiguardent i les fassines. A partir de meitats del segle XVIII és una sortida a l'explotació vitivinícola i als vins de poca graduació del país. L'exportació a Amèrica és font de riquesa ràpida i acumulació de capital per a reinvertir. Dóna feines paral·leles com ara els boters, la construcció de vaixells i la navegació

5 – Elements destacats del patrimoni industrial de l'Albera

Tot i que es podria fer, i caldria fer, un exhaustiu inventari de tots els elements que existeixen a la zona de l'Albera i poblacions properes, tenint present les particularitats del patrimoni pre-industrial ja exposades anteriorment i considerant que aquest és, de ben segur, el més nombrós i representatiu, podríem destacar els següents elements que haurien de servir d'esquer per a futurs treballs de recerca i catalogació molt més acurats i exhaustius.

5.1 – ELEMENTS PRE-INDUSTRIALS

Pous de glaç: Les Salines (Maçanet de Cabrenys)
                                  Puig Neulós (La Jonquera)

Fargues   Farga de l'Olivet (Maçanet de Cabrenys)
                                  Farga de Sant Aniol (Montagut de Fluvià)
                                  Maça de Rotllà
                                  Farga de Vallmanya

	Mines i ruta del ferro al voltant del Canigó Mines de L'Avetera (Cortsavi)
Molins fariners	Molí arrosser de Pals Gualta (origen medieval) Pont de Molins
Molins de vent	Juià Garriguella
Forns de calç	Fonteta (Forallac) Port de la Selva
Bosc	Diferents carboneres i forns de pega
Comunicacions	Hostals, ponts, camins rals, etc.

5.2 - ELEMENTS INDUSTRIALS

Farineres

Entre 1850 i 1860 només a Girona hi havia unes 35 farineres, algunes situades prop dels mercats de producció bladers (Figueres, Banyoles, Girona, Maçanet, La Bisbal...) i d'altres lligades a petits mercats de consum (Torroella de Montgrí, Olot, Santa Coloma, Pont de Molins, Cabanes, Castelló d'Empúries...)

Indústria surotapera

D'extraordinària incidència social, tècnica i econòmica. Destaquen les indústries de Ceret, Agullana i Palafrugell

Elements tècnics i de comunicació

Fars de Port-vendres, de Biarra, de Banyuls, de Cervera, de Punta S'Arnella (al Port de La Selva, datat l'any 1913 amb un abast de 13 milles nàutiques). El Far del Cap de Creus (Cadaqués), datat el 1853, amb un abast de 87 m.n.). El Far de Roses, construït el 1864 i el Far de les Illes Medes (L'Estartit), construït. Més al sud, però, d'entre tots ells destaca el Far de Sant Sebastià, a Palafrugell. Aquest és el de major potència de

Catalunya. Va ser construït el 1857 per l'enginyer José Mª Faquinetto damunt un penya-segat de 150 metres sobre el nivell del mar. Inicialment funcionava amb oli d'oliva fins el 1924, llavors, i fins el 1947, funcionà amb petroli i fins el 1972 amb electricitat. Des del 1972 i fins a l'actualitat funciona com a ràdio-far.

En el camp de la Telegrafia òptica existeixen les torres de l'Àngel (Pontós), de Mont-roig (Darnius) i de La Jonquera.

Dins del nombrós camp dels elements ferroviaris destaquen les estacions de Port-Bou i Cervera, el viaducte de Colera, el pont de La Valleta, a Llançà o les restes del Ferrocarril d'Arlés a Prats de Molló (1910-1913)

Altres elements a considerar dins del camp del patrimoni industrial en les zones d'influència de L'Albera serien: el Museu de Hidroelèctrica del Ampurdan, el Mercat de Figueres o la fàbrica de farines Sant Salvador, al carrer del nord, també de Figueres, construïda l'any 1927 per Duran y Reinald. No oblidem mai, però, el ja abundant patrimoni pre-industrial, sense autor ni data coneguda, començant pels aprofitaments del bosc (forns de pega, forns de vidre, carboneres, etc.) fins als treballs de la pedra seca (barraques, margeres, etc.). Tot un ampli i apassionant camp de recerca encara per descobrir.